

KATARZYNA KAMIŃSKA

Studia Medioznawcze nr 1/2000

ISSN 1641-0920

Towards a Civic Society. The Baltic Media's Long Road to Freedom. Perspectives on History, Ethnicity and Journalism. Ed. by Svennik Høyer, Epp Lauk, Peeter Vihalemm. Tartu 1993, 360 s.

Powstanie książki jest konsekwencją spotkania przedstawicieli i znawców prasy z krajów bałtyckich na konferencji, która odbyła się w Oslo w 1991. Temat konferencji – *Media w zmieniającym się społeczeństwie* – omówiony został zaledwie w sześć tygodni po odzyskaniu niepodległości przez kraje bałtyckie.

Dzięki Baltic Association for Media Research, instytucji powołanej na Uniwersytecie w Tartu podczas pracy nad omawianym dziełem, powstała książka wyjątkowa i, jak do tej pory, jedyna, która opisuje bałtyckie media¹. Współpraca ponad dwudziestu autorów sześciu narodowości zaowocowała dziełem opisującym rozwój mediów Estonii, Łotwy i Litwy. Trudu koordynowania pracy wszystkich autorów podjął się profesor Peeter Vihalemm z Uniwersytetu w Tartu. O konsultację poproszeni zostali profesor Svennik Høyer, który napisał również wprowadzenie do pracy, oraz pracownicy Wydziału Mediów i Komunikacji Uniwersytetu w Oslo. Historyczną część zredagowała Epp Lauk, która zestawiała w logiczną całość powstające na ten temat prace poszczególnych autorów, poruszając również wiele zagadnień do tej pory nie badanych.

Zawarte w książce fakty dotyczące mediów są mało znane i mogą zaskoczyć również osoby znające historię prasy państw bałtyckich. Pomysłowe ujęcie zagadnień historycznych

¹ Tak twierdzi we wstępie do recenzowanej książki (s. 9) jeden z jej konsultantów – profesor Svennik Høyer. Podstawowe informacje na temat prasy drukowanej w Estonii oraz na temat jej mediów elektronicznych zawarł także J. Darski w swojej książce pt. *Estonia. Historia, współczesność i konflikty narodowe*, Warszawa 1995. O prasie politycznej okresu międzywojennego wspomina również P. Lossowski, *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918-1934)*, Wrocław 1972.

i spojrzenie na nie przez pryzmat rozwoju mediów, zmieniających się wymagań i ograniczeń cenzorskich oraz wizerunku rynku wydawniczego, pozwoliło na napisanie dzieła niezwykle ciekawego i niebanalnego. Nieszablonowość przedsięwzięcia polega nie tylko na dokładnym opracowaniu poszczególnych okresów historycznych pod kątem prasy, ale również na dodaniu komentarzy autorskich, które mają za zadanie zainteresować czytelnika nie wtajemniczonego w zasady funkcjonowania systemów mediów państw bałtyckich.

Książka składa się z wprowadzenia historycznego, trzech części podzielonych na rozdziały i podrozdziały oraz zakończenia w formie eseju. Dodatkową zaletą pracy są również, umieszczone na końcu książki, dodatki zawierające mapy, tabele i wykresy, stanowiące jej graficzne uzupełnienie. Pierwszą część pracy zatytułowaną „Retrospektywne spojrzenie na rozwój mediów w państwach bałtyckich” podzielono na sześć rozdziałów. Rozdziały od siódmego do dziesiątego zawarto w drugiej części nazwanej „System radziecki w prasie bałtyckiej”, a trzecia część, zatytułowana „Nowy początek”, obejmuje rozdziały od jedenastego do trzynastego.

Książkę otwiera wprowadzenie historyczne, w którym omówiono poszczególne okresy rozwoju państw bałtyckich. Okres od trzynastego do dziewiętnastego stulecia został potraktowany dość ogólnikowo, natomiast więcej miejsca poświęcono wydarzeniom wieku dwudziestego, który dla Baltów był stuleciem największych zmian, ale przede wszystkim oznaczał uzyskanie i odzyskanie utraconej niepodległości. Wadą tej części książki jest zbyt skrótowe ujęcie historii. Mimo iż nie ona, lecz rozwój mediów jest głównym tematem pracy, to jednak dla czytelnika nie obeznanego z dziejami tej części świata pewne aspekty opisane we wstępie mogą pozostać niezrozumiałe. Opublikowanie pracy w języku angielskim sugeruje, że ma ona dotrzeć do szerszego grona odbiorców z różnych państw. Niestety, nie zawsze czytelnik dysponuje odpowiednią wiedzą, aby poradzić sobie z mało znanym i ściśle określonym tematem, jakim są zagadnienia poświęcone krajom od niedawna samodzielnie egzystującym na arenie międzynarodowej, jak np. Estonia, czy Łotwa². Kształtowanie się świadomości narodowej w państwach bałtyckich i przywiązanie do niej stało się bowiem jednym z bodźców prowadzących do przemian kulturowych, rozbudziło chęć walki o niezależność i niepodległość, a w konsekwencji wpłynęło na rozwój ich prasy. Stąd też wskazane byłoby szersze spojrzenie na kontekst historyczny i rozbudowanie tej części książki.

W pierwszym rozdziale poświęconym początkom publikowania autorzy przedstawiają problemy związane z wprowadzeniem druku i jego rozpowszechnianiem, zajmują się rozwojem służb pocztowych, literatury oraz prekursorami dziennikarstwa. Opisano wszelkie periodyki i dzienniki ukazujące się od początku istnienia prasy na terenie dzisiejszych państw bałtyckich po dziewiętnasty wiek.

² Zainteresowany czytelnik z Polski może poszerzyć swoją wiedzę na temat historii państw bałtyckich sięgając po cytowaną już pracę P. Lossowskiego oraz tegoż, *Stosunki polsko-estońskie 1919-1939*, Gdańsk 1992, a także książkę J. Darskiego, *op. cit.*

Kolejny rozdział poświęcono krytycznej sytuacji prasy narodowej w dziewiętnastym stuleciu. Upolitycznienie prasy, poddawanie cenzurze oraz dążenie do podporządkowania wpływom usiłującym wynarodowić Bałtów stanowią główne zagadnienia tej części pracy. Opiszano również wpływ wojen oraz kryzysów, które nie omijały w owych czasach państwa carów. Konsekwencją tych wydarzeń była czasowa liberalizacja polityki rządów wobec prowincji bałtyckich. Zaowocowało to ożywieniem publicznego życia politycznego i nie pozostało bez wpływu na rozwój prasy narodowej. Znaczące zmiany w strukturze społeczno-ekonomicznej będące konsekwencją reform agrarnych oraz rozwój szkolnictwa również kształtowały świadomość narodową i zaznaczyły różnice pomiędzy ludnością państw bałtyckich.

Następny rozdział zatytułowano „Wyzwania stawiane przed dziennikarstwem narodowym w obliczu poczynań władz niemieckich i rosyjskich”. Autorzy opisują poszczególne publikacje ukazujące się na terenach pozostających pod wpływem władz nie zainteresowanych rozwojem odrębności etnicznej na Litwie, Łotwie i Estonii oraz jej dalszym umacnianiem się. Konsekwentna polityka wynarodowiania doprowadziła do masowej emigracji³, przedstawiono więc rolę prasy litewskiej wspieranej przez Stany Zjednoczone i wydawanej na obczyźnie. Omówiono też sytuację prasy mniejszości litewskiej na terytorium Prus i Imperium Rosyjskiego, rozwój narodowej prasy estońskiej oraz łotewskiej, która była konsekwencją wzmacniania się aspiracji narodowych tych nacji.

Rozdział czwarty traktuje o prasie politycznej na początku wieku dwudziestego. Rewolucja 1905 roku zaowocowała bezprecedensową ekspansją dziennikarstwa bałtyckiego. Prasa staje się wówczas nierozdzieloną częścią życia publicznego. Wkrada się we wszystkie sfery życia społecznego, jej wpływ na opinię publiczną wzrasta, toczą się pierwsze, publiczne boje o wolność prasy łotewskiej i estońskiej. Szczególnie podkreślono nasilenie się ruchów rewolucyjnych, które znalazły swoje odzwierciedlenie w zawartości prasy przed I wojną światową. Opiszano również wpływ pierwszej z wojen światowych na rozwój prasy w państwach bałtyckich oraz wprowadzenie cenzury wojskowej, która została zniesiona w 1917 r., po rewolucji lutowej, kiedy rząd tymczasowy promulgował prawo prasowe głoszące swobodę słowa drukowanego oraz handlowania materiałami drukowanymi⁴.

Piąty rozdział pierwszej części podzielono na trzy podrozdziały poświęcone kolejno Estonii, Łotwie i Litwie. Poruszono zagadnienia dotyczące relacji między prasą a władzami państwowymi w okresie kształtowania się młodych demokracji w latach 1918–1940. Zwrócono uwagę na kryzysy państwowe, wprowadzenie dyktatur oraz konsekwencje takich

³ Jak podają autorzy recenzowanej pracy (s. 85), w wyniku masowej emigracji, która rozpoczęła się w drugiej połowie XIX wieku, jedna trzecia Litwinów mieszkała za granicą, głównie w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej i Kanadzie.

⁴ Po raz pierwszy w historii Imperium Rosyjskiego została wówczas ogłoszona wolność prasy. Jednak niestabilność polityczna ograniczyła wprowadzenie deklarowanych wolności i ponownie doprowadziła do powrotu cenzury wojskowej, *ibidem*, s. 114.

działań dla prasy i dziennikarzy. Omówiono zagrożenia dla wolności prasy wynikające ze zmieniającej się rzeczywistości historycznej oraz specyficzne uregulowania ograniczające wolność wypowiedzi w odniesieniu do poszczególnych organów państwowych. Oddzielne akapity poświęcono powstawaniu radia, jego rozwojowi i porównaniu sytuacji nadawców z krajów bałtyckich oraz innych państw.

Wydarzenia związane z okupacją państw bałtyckich w okresie od lata 1940 do jesieni 1944 zawarte zostały w rozdziale kolejnym. Przedstawiono sposób włączania lokalnych mediów do struktur prasy tworzonych przez okupantów oraz ruch oporu działający na terenach podporządkowanych obcej władzy.

Druga część książki – rozdziały od siódmego do dziesiątego – opisuje prasę bałtycką w czasie, gdy republiki bałtyckie stanowiły część Związku Radzieckiego. Dziennikarstwo było wówczas ważnym elementem systemu politycznego, bowiem – jak twierdził Lenin – dziennikarstwo miało być „nie tylko kolektywnym agitatorom, ale również kolektywnym organizatorem”⁵. Opisano zatem ideologiczne standardy mediów masowych w państwie komunistycznym oraz próby przejęcia kontroli nad życiem ludzi poprzez nadawanie wszystkiemu znaczenia, a także poddawania ocenie dziennikarstwa, które miało być nauczycielem ludu.

Rozdział ósmy obejmuje zagadnienia dotyczące prasy podziemnej wydawanej w czasie stalinizmu, sporo uwagi poświęcono również radiu, które scharakteryzowano jako „załane żalosią i monotonną propagandą”⁶. Opisano także działalność cenzury i represje kierowane w stosunku do pracowników prasy i radia.

Zmianom zachodzącym w mediach podczas odwilży politycznej w latach 1956-1968 poświęcono rozdział dziewiąty. Publiczne potępienie kultu Stalina zapoczątkowało radykalne zerwanie z przeszłością. Media zaczęły zmieniać swoje oblicze z elementu maszyny propagandowej stopniowo stając się prasą masową we właściwym tego słowa znaczeniu. Po raz pierwszy od zakończenia II wojny światowej Bałtowie mieli możliwość kontaktowania się ze swoimi krewnymi za granicą, co odnowiło związki z własną kulturą narodową, która rozwijała się bardzo prężnie właśnie na emigracji.

Kolejnym represjom obywatele republik nadbałtyckich poddani zostali na początku lat siedemdziesiątych, o czym mówi rozdział dziesiąty. Represje były mniej dotkliwe niż w latach pięćdziesiątych i dotyczyły przede wszystkim tych, którzy otwarcie buntowali się przeciwko władzy. W okresie stagnacji od 1976 do 1986 roku aparat ideologiczny państwa radzieckiego został wydatnie osłabiony.

Stopniowo słabnie zaangażowanie cenzury w proces kontroli publikacji, co było wynikiem znudzenia ideologią nie przystającą do codziennego życia. Pozwoliło to na przedstawianie osobistych komentarzy dziennikarskich, które były odmienne od oficjalnej doktryny państwa.

⁵ *Ibidem*, s. 177.

⁶ *Ibidem*, s. 191.

„Nowy początek” – to tytuł trzeciej części książki, składającej się z rozdziałów jedenastego do trzynastego. Poprzedzono ją wstępem historycznym nazwanym przez autorów „Przebudzenie” i obejmującym lata 1987-1990. Rozdział jedenasty poświęcono prasie drukowanej i elektronicznej na Łotwie od momentu rewolucji zwanej śpiewaną, po wybory w 1993 roku. Nie pominięto również roli mediów w wydarzeniach z 1991 oraz opisano rynek prasy i zasady jego finansowania oraz istniejące obecnie dzienniki, periodyki oraz wydawnictwa mniejszości rosyjskiej. W podobny sposób przedstawiono w następnym rozdziale sytuację na Litwie, ale temu państwu poświęcono mniej miejsca. W trzynastym rozdziale omawia się analogicznie prasę estońską.

Zakończenie – w formie eseju – przygotowane zostało przez osobę nie będącą obywatelem państwa bałtyckiego, co sugeruje tytuł wypowiedzi „Spojrzenie z zewnątrz”. W tej części zwraca się uwagę na odrodzenie i dalszy rozwój tożsamości narodowej państw bałtyckich oraz dążenia do umocnienia wartości demokratycznych w tych krajach.

Zaletą pracy są liczne dodatki umieszczone na końcu książki. Znajduje się tam między innymi kalendarium najważniejszych wydarzeń w krajach bałtyckich. Wykresy przedstawiają strukturę handlu zagranicznego, zatrudnienia, emigracji na przestrzeni dziejów, rozwój liczebny społeczeństw krajów bałtyckich. Książkę uzupełnia zestawienie chronologiczne faktów z historii prasy, przedstawiono także tytuły oraz dane dotyczące nakładów prasy drukowanej, ukazującej się od roku 1766 do czasów współczesnych. Podobnie zestawiono informacje na temat mediów elektronicznych

Niewątpliwą zaletą pracy jest fakt, iż w gronie jej autorów znalazły się osoby na co dzień związane z mediami i w nich pracujące. Wśród nich są między innymi przedstawiciele największych tytułów prasowych, jak np. pani Tiina Kaalep, pełnomocnik redaktora naczelnego „Eesti Ekspress” – jednego z największych tygodników na rynku estońskim.